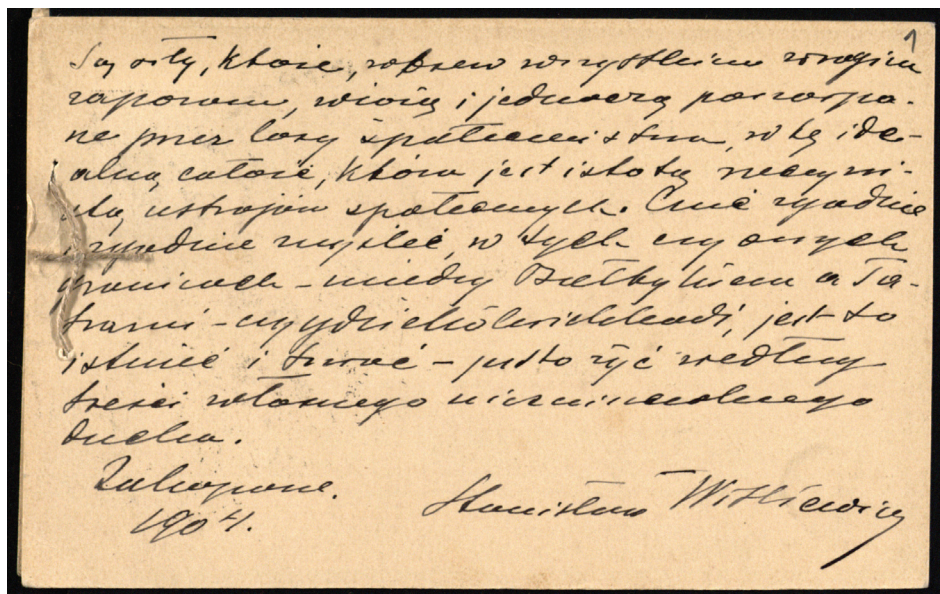

Bartłomiej Kuczkowski*, Mirosława Radowska-Lisak**

Dwa aforyzmy – autografy Stanisława Witkiewicza

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/LC.2018.008>

1.

Aforyzm pierwszy. Dzięki uprzejmości Biblioteki Litewskiej Akademii Nauk im. Wróblewskich w Wilnie

* Absolwent filologii polskiej i filozofii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika. Przygotowuje pracę doktorską na temat strategii wartościowania w romantycznym dyskursie krytycznoliterackim. Bada problemy tekstologiczno-edytorskie, związki literatury i filozofii, problemy etyki i aksjologii. E-mail: bart.kucz@gmail.com.

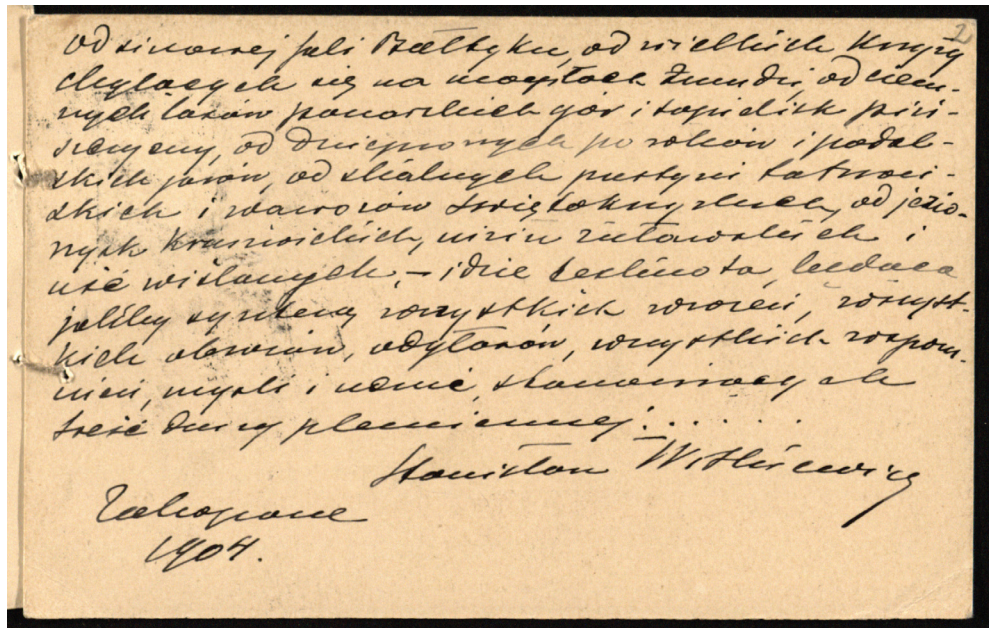
** Absolwentka polonistyki i socjologii na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu. Adiunkt w Zakładzie Literatury Polskiej Romantyzmu i Pozytywizmu UMK. Zainteresowania naukowe: proza XIX w., motywy wiejskie w literaturze, socjologia wsi, socjologia literatury. E-mail: miradlis@umk.pl.

Są siły, które, wbrew wszystkim wrogim zaporom, wiążą i jednoczą poszarpane przez losy społeczeństwa, w tę idealną całość, która jest istotą rzeczywistą ustrojów społecznych. Czuć zgodnie i zgodnie myśleć w tych czy onych granicach – między Bałtykiem a Tatrami – czy gdziekolwiekbądź, jest to istnieć i trwać – jest to żyć według treści własnego niezniszczalnego Ducha.

Stanisław Witkiewicz

Zakopane
1904

2.

Aforyzm drugi. Dzięki uprzejmości Biblioteki Litewskiej Akademii Nauk im. Wróblewskich w Wilnie

Od sinawej fali Bałtyku, od wielkich krzyży chylących się na mogiłach Żmudzi, od ciemnych lasów ponarskich gór i topielisk pińszczyzny, od Dnieprowych porohów i podolskich jarów, od skalnych przestrzeni tatrzańskich i wąwozów świętokrzyzkich, od jeziorzysk kruszwickich, nizin żuławskich i uść wiślanych – idzie tęsknota będąca jakby syntezą wszystkich wrażeń, wszystkich obrazów, odgłosów, wszystkich wspomnień, myśli i uczuć stanowiących treść duszy plemiennej.

Stanisław Witkiewicz

Zakopane
1904

Karty korespondencyjne w opisie inwentarzowym funkcjonujące jako *Dwa aforyzmy – autografy Stanisława Witkiewicza* zostały odnalezione w Wilnie w ramach kwerendy przeprowadzonej w Bibliotece Litewskiej Akademii Nauk im. Wróblewskich¹. Prezentowanych materiałów nie uwzględniają poświęcone Witkiewiczowi zestawienia bibliograficzne (Korniłowicz et al. 1927; Kulczycka-Saloni et al. 1971: 73–79; Szweykowski et al. 1982: 195–208; Loth et al. 2004: 74–76). Nie odnotowuje ich także katalog elektroniczny Biblioteki, odsyłający do kilku innych Witkiewiczowskich rękopisów². Przynależność kart do zasobów bibliecznych dokumentuje zaledwie jeden z katalogów kartkowych dostępnych w Czytelnii Rękopisów. Dodatkową trudność w zidentyfikowaniu korespondencji stanowi podwójna, przyporządkowująca do różnie oznaczonego zespołu archiwalnego, sygnatura (BF-2532, F9-2532).

Awers karty korespondencyjnej z pierwszym aforyzmem Witkiewicza.
Dzięki uprzejmości Biblioteki Litewskiej Akademii Nauk im. Wróblewskich w Wilnie

¹ Panu Dr. Sigitasowi Narbutasowi, Dyrektorowi Biblioteki Litewskiej Akademii Nauk im. Wróblewskich w Wilnie, oraz Pracownikom tamtejszej Czytelnii Rękopisów składam serdeczne podziękowania za okazaną życzliwość i pomoc, a Pani Dr Inesie Szulskiej – także za konsultacje językowe (M. Radowska-Lisak).

² Wśród nich znajduje się np. również nieobecny we wspomnianych powyżej spisach bibliograficznych list do nieznannej adresatki (do żony?), udostępniany także w postaci elektronicznej na stronie internetowej Biblioteki po uprzednim zalogowaniu.

Awers karty korespondencyjnej z drugim aforyzmem Witkiewicza.
Dzięki uprzejmości Biblioteki Litewskiej Akademii Nauk im. Wróblewskich w Wilnie

Sentencje skierowane do tego samego, zbiorowego adresata (Wileńskiego Towarzystwa Opieki nad Dziećmi)³, z identyczną datą wysyłki na stemplu pocztowym (23 I 1904), tworzą myślową całość. Pierwszy z fragmentów stanowi jakby credo człowieka, który przez całe życie służył sprawie jedności narodowej, drugi – jest tego wyznania uszczegółowieniem, przywołującym symboliczne pejzaże dawnej Rzeczypospolitej⁴. Oba zawierają swego ro-

³ Początki Wileńskiego Towarzystwa Opieki nad Dziećmi datuje się na rok 1901 (Siedlaczek 1998: 11) bądź, jak podaje inne źródło – operując częściej spotykaną nazwą „Towarzystwo Opieki nad Dziećmi” – trzy lata później (Romanowski 2003: 281). Podejmowało szereg działań o charakterze zapobiegawczym, doraźnych i długofalowych (np. zaopatrywanie w odzież, dożywianie, pomoc medyczna, organizacja kolonii, nauczanie). Odegrało przy tym znaczącą rolę w krzewieniu świadomości narodowej (Siedlaczek 1998: 77). Działalność Towarzystwa została zawieszona w styczniu 1940 roku wraz z przejściem wszystkich podlegających mu placówek przez władze litewskie (ibid.: 11). Mniej więcej w tym samym czasie ocalona, mimo wojennej zawieruchy, część inwentarza Biblioteki Wróblewskich stała się podstawą kompletowanego księgozbioru Biblioteki Centralnej Akademii Nauk Litewskiej SRR (założonej w roku 1941). Do zasobów nowo powstałej instytucji weszły również zbiory wielu innych zlikwidowanych organizacji i towarzystw – w tym Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie (Ilgiewicz 2015: 124), do którego przyłączyło się w roku 1914 powołane siedem lat wcześniej przez Józefa Montwiłła oraz Antoniego, Józefa i Władysława Tyszkiewiczów Towarzystwo „Muzeum Nauki i Sztuki” (Siedlaczek 1998: 224–225). Być może do grupy instytucji, których archiwa zostały objęte nacjonalizacją, należało również Wileńskie Towarzystwo Opieki nad Dziećmi.

⁴ Przypisana kartom kolejność może być przypadkowa. Nie ma wyraźnych podstaw, by uzasadnić zastosowaną w bibliotecznym opisie numerację. Obowiązujący układ uległby odwróceniu, gdyby uznać wielokropek widniejący na drugiej (wg adnotacji) karcie za zapowiedź dalszego ciągu sformułowanej tutaj myśli (dzielenie wypowiedzi na kilka kart pocztowych wymuszała ograniczona przestrzeń na rewersie, przy czym przywołajmy kontekstowo powszechny wówczas „zwyczaj sukcesywnego wysyłania kart, przeważnie z jednej serii”, Banaś 2005: 456, czy zbliżoną charakterem do komiksu praktykę łączenia cykli pocztówek w słowno-obrazkowe, fabularne całości; Dunin 1973: 5–6). Równie przekonujące wydaje się potraktowanie Witkiewiczowskiego wielokropka jako znaku interpunkcyjnego, co w rezultacie pozwala mówić o odrębnych, choć bliskich w swej wymowie aforyzmach, a nie o jednej sentencji w dwóch częściach. Spójności ideowej nie podważa żaden z możliwych do przyjęcia porządków.

dzaju program wychowawczy dla opiekunów, którzy powinni zabiegać nie tylko o zaspokojenie podstawowych potrzeb sierot i porzuconych, lecz w równym stopniu – brać odpowiedzialność za stan ducha i umysłowy rozwój młodego pokolenia. Z troski o umacnianie polskości poprzez opiekę nad „wydziedziczonymi” (Ś.p. Józef Montwiłł 1911: 198–199) znany był współzałożyciel organizacji, społecznik i filantrop Józef Montwiłł. Trudno ocenić, czy nawiązanie pisemnego kontaktu było inicjatywą Witkiewicza, zawsze żywo reagującego na bieżące kwestie społeczno-narodowe, czy też członkowie Towarzystwa próbowali w ten sposób pozyskać przychylność zakopiańskiego autorytetu dla dobra sprawy⁵ (formą promocji wśród potencjalnych sympatyków i ofiarodawców mogła być dystrybucja kart z wydrukowanym – jak tutaj – adresem docelowego odbiorcy)⁶. W oczach współczesnych Witkiewicz cieszył się przecież ogromnym uznaniem, do tego przebywał w Zakopanem – duchowej stolicy Polski, ośrodku spotkań elity intelektualnej i artystycznej, a zatem zamknięte przez niego moralne poparcie dla aktywności na rzecz potrzebujących dzieci mogło pomóc w budowaniu społecznego zaufania wobec instytucji, przyczyniając się jednocześnie do poprawy jej materialnego położenia. (Jako organizacja charytatywna Towarzystwo utrzymywało się wyłącznie ze składek członkowskich i datków sympatyków; Siedlaczek 1998: 97).

Rok 1904, w którym zostały napisane omawiane tu dokumenty, to dla Stanisława Witkiewicza czas wyjątkowej pracy. Był już autorem niedawno ukończonych monografi artystycznych poświęconych m.in. Juliuszowi Kossakowi (powst. 1900), Aleksandrowi Gierymowskiemu (1901), Jackowi Malczewskiemu (1901, ogł. 1903), Janowi Matejce (1903). Jeśli chodzi o inne refleksje Witkiewicza na temat sztuki, 1904 rok zaowocował pierwszą częścią publikacji *Styl zakopiański*, zatytułowaną *Pokój jadalny*.

Omawiany okres przynosi jednak przede wszystkim ważną twórczość publicystyczną autora. W 1903 roku we Lwowie ukazało się *Bagno*, cykl artykułów dotyczących bieżących stosunków społeczno-politycznych panujących w gminie zakopiańskiej; szczególnie żywą reakcją Witkiewicza wzbudził konflikt sławnego doktora Andrzeja Chramca z lekarzami stacji klimatycznej. Publikacja wzbudziła kontrowersje, autorowi wytoczono nawet proces sądowy, zakończony zwycięstwem Witkiewicza. W tym samym 1904 roku powstały pierwsze fragmenty cyklu *Chrześcijaństwo i katechizm* (opublikowane w kwartalniku „Reforma Szkolna”) poświęconego żywo interesującym autora problemom pedagogiki narodowej i wychowania młodych pokoleń Polaków.

Wreszcie we wrześniu i październiku 1904 roku powstaje również artykuł zatytułowany *Wallenrodyzm czy znikczemnienie?*. Ten zapis reakcji twórcy stylu zakopiańskiego na wieść o udziale polskiej delegacji w odsłonięciu pomnika Katarzyny II w Wilnie zostanie ogłoszony dopiero w 1917 roku w „Kulturze Polski” (1917, z. 6). Ponad pół wieku później przedrukuje go paryska „Kultura” (1977, z. 7/8) i – w drugim obiegu wydawniczym – krakowska „Oficyna Bezimiennych”, w 1982 roku. Zbiór gorzkich refleksji o społeczeństwie

⁵ Warto w tym miejscu wspomnieć, że zaledwie kilka lat wcześniej Witkiewicz osobiście poznał przebywającego na leczeniu w Zakopanem Michała Eustachego Brenszejna, zasłużonego działacza Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie (a więc zarazem współpracownika Montwiłła), którego zbiory przechowuje dziś m.in. Biblioteka Wróblewskich (Ilgiewicz 2008: 308, 312).

⁶ Pozyskiwanie darczyńców za pośrednictwem kart pocztowych nasuwa skojarzenia z popularną podczas I wojny światowej kartą dobroczynną, nawołującą do „składania ofiar na rannych, na wdowy i sieroty po poległych”, głównie zaś rozslawiającą „działalność Czerwonego Krzyża” (R[abska] 1924: 109–110).

polskim po upadku powstania styczniowego, zwłaszcza zaś o polityce lojalistycznej, której patronował Aleksander Wielopolski, zawiera również *passusy* poświęcone problemowi tożsamości polskiego społeczeństwa nękanego podziałami, a więc podobne – pod względem tematu, wyrażanego światopoglądu, ale i bliskiej aforyzmom poetyki – do zapisów z kart adresowanych do Wileńskiego Towarzystwa Opieki nad Dziećmi. Na przykład:

W klęsce 1863 r. zginęła idealna Polska, ta ojczyzna z myśli i uczuć, która ponad wszystkimi materialnymi podziałami, ponad walkami klas i interesów utrzymuje całość narodu i wskazuje jeden punkt zbieżny dla wszystkich dróg życia.

My musimy dążyć do tego, żeby na całym obszarze Polski i wszędzie, gdzie są Polacy, obowiązywały te same zasady, ta sama etyka i ta sama mądrość życia. Jest to konieczny bezwzględnie warunek naszego istnienia, w tym leży nasza moc i możliwość bytu (cyt. za Witkiewicz 1977: 7, 10).

Warto dodać, że podobne refleksje pojawiały się w pisarstwie Stanisława Witkiewicza już wcześniej. Poprzestańmy na przykładzie odpowiedzi na ankietę pt. *Policja a sztuka*, ogłoszonej przez miesięcznik „Krytyka” w lutym 1902 roku. Tematem była konfiskata, niszczenie nakładów i cenzurowanie dzieł – m.in. Andrzeja Niemojewskiego, Jana Kasprówicza, Juliusza Słowackiego, Stanisława Wyspiańskiego, Wojciecha Dzierduszyckiego – przez policję i prokuratorów. Oto aforystyczny wyimek z wypowiedzi Witkiewicza:

Żyjemy! Myśl nasza zawsze zwięzła, lamie wszelkie zapory. [...] Niepowstrzymana, nieokiełznana, wdziera się wszędzie, nurtuje w głębiach narodowego życia, czerpiąc w przeciwnościach i prześladowaniach siłę, energię, jasność, zdolność opanowywania umysłów, udzielania się nie tylko nam, ale i innym społeczeństwom (Witkiewicz 1902: 277).

Za pomoc w odczytaniu autografów i konsultacje merytoryczne serdecznie dziękujemy Pani Prof. Zofii Mocarskiej-Tycowej.

Bibliografia

- Banaś, Paweł 2005. *Orbis pictus. Świat dawnej karty pocztowej*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Dunin, Janusz 1973. „Literatura po obu stronach karty pocztowej”. *Literatura Ludowa* 2: 3–12.
- Ilgiewicz, Henryka 2008. *Societates Academicae Vilnenses. Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie (1907–1939) i jego poprzednicy*. Warszawa: Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego.
- 2015. *Biblioteka Państwowa im. Eustachego i Emilii Wróblewskich w Wilnie (1912–1939) oraz towarzystwa ją popierające*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Korniłowicz, Tadeusz, Kazimierz Kosiński 1927. *Bibliografia Stanisława Witkiewicza*. Warszawa: Zakł. Graf. „Nasza Drukarnia”.
- Kulczycka-Saloni, Janina, Henryk Markiewicz, Zbigniew Żabicki (red.) 1971. *Literatura polska w okresie realizmu i naturalizmu (seria Obraz literatury polskiej XIX i XX wieku, t. 4)*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

- Loth, Roman, Wiesława Albrecht-Szymanowska et al. (red.) 2004. *Dawni pisarze polscy. Od początków piśmiennictwa do Młodej Polski. Przewodnik biograficzny i bibliograficzny*. T. 5: U–Ż. *Uzupełnienia. Indeksy*. Warszawa: Fundacja Akademia Humanistyczna, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Niedziałkowska, Dorota 2016. „O potrzebie opracowania edycji epistolografii Stanisława Witkiewicza”. *Rocznik Podhalański XI* („Wokół Witkiewiczów. W setną rocznicę śmierci ojca i sto trzydziestą urodzin syna”): 565–616.
- R[abska], Z[uzanna] 1924. „Z dziejów pocztówki”. *Naokoło Świata* 7: 101–122.
- Romanowski, Andrzej 2003. *Pozytywizm na Litwie. Polskie życie kulturalne na ziemiach litewsko-białorusko-inflanckich w latach 1864–1904*. Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas.
- Siedlaczek, Aleksandra 1998. *Wileńskie Towarzystwo Opieki nad Dziećmi w latach 1901–1940*. Częstochowa: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej.
- Szweykowski, Zygmunt, Janusz Maciejewski (red.) 1982. *Bibliografia literatury polskiej „Nowy Korbut”*. T. 16, cz. 1: *Literatura pozytywizmu i Młodej Polski. Hasła osobowe T–Ż*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- „Ś.p. Józef Montwiłł”, 1911. *Biblioteka Warszawska* 2: 197–199.
- Witkiewicz, Stanisław 1902. „[Odpowiedź na ankietę *Policja a sztuka*]”. *Krytyka* IV: 275–280.
- 1917. „Wallenrodyzm czy znikczemnienie?”. *Kultura Polski* 6: 267–288.
- 1977. „Wallenrodyzm czy znikczemnienie?”. *Kultura* 7–8: 3–24.